

International Multidisciplinary
Research Journal

Golden Research
Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2231-5063

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pinteau, Spiru Haret University, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Anurag Misra DBS College, Kanpur	George - Calin SERITAN Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, IasiMore
Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea, Romania		

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh, Ratnagiri, MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University, Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yalikal Director Management Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play, Meerut (U.P.)	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director, Hyderabad AP India.	S.KANNAN Annamalai University, TN
	S. Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra Maulana Azad National Urdu University
	Sonal Singh, Vikram University, Ujjain	

Address:- Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.org

बहिणाईची गाणी : अस्सल ग्रामीण जीवनाचा कलात्मक आविष्कार

शकील शेख

सा. प्राध्यापक, मराठी विभाग प्रमुख, सौ. सुवर्णलता गांधी महाविद्यालय,
वैराग, ता. बार्शी, जि. सोलापूर,

सारांश :- मराठी कवितेत बहिणाबाई चौधरी यांची कविता ही अनुभव संपन्नतेमुळे वैशिष्ट्यापूर्ण ठरलेली आहे. बहिणाबाई चौधरी ज्या मातीत जन्माला आल्या, ज्या मातीत वाढल्या त्या मातीचे गुणगान त्यांनी आपल्या कवितेतून केले.

मुख्य शब्द – ग्रामीण जीवन , कलात्मक आविष्कार .

प्रस्तावना :

बहिणाबाई चौधरी यांचा जन्म १८८० मध्ये नागपंचमीला झाला. त्या लौकिकदृष्ट्या निरक्षर होत्या. पण त्यांच्या हातून वाङ्मयीनदृष्ट्या 'अक्षर' साहित्य निर्माण झाले, हा एक फार मोठा चमत्कार आहे. प्र. के. अत्रे बहिणाबाईंच्या या काव्यनिर्मितीच्या चमत्कारासंदर्भात आपले विचार मांडताना म्हणतात, "एखाद्या शेततात मोहरांचा हंडा अचानक सापडावा तसा बहिणाईंच्या काव्याचा शोध गेल्या दिवाळीत महाराष्ट्राला लागला. शास्त्राप्रमाणे वाङ्मयात शोध क्वचितच लागतात. सोळा वर्षापूर्वी मराठी साहित्यात असाच एक मौल्यवान शोध लागला. लक्ष्मीबाई टिळकांची 'स्मृतिचित्रे' प्रसिध्द झाली. तेव्हा लक्ष्मीबाईसारखाच बहिणाईंचा जिव्हाळा जबर आहे. त्यांच्या शब्दाशब्दांतून प्रतिभा नुसती झिरपते आहे. असे सरस आणि सोज्जळ काव्य मराठी भाषेत फार थोडे आहे आणि ही आहे की, जुन्यात चमकेल आणि नव्यात झळकेल असे त्यांचे तेज आहे. एका निरक्षर आणि अशिक्षित शेतकरी स्त्रीने हे सारे रचलेले आहे. हा तर तोंडात बोट घालायला लावील, असा चमत्कार आहे". बहिणाबाई चौधरी यांच्या काव्यातील सामर्थ्य प्र. के. अत्रे यांनी ओळखले म्हणूनच त्यांनी सोपानदेव चौधरी यांना बहिणाबाईंच्या कविता प्रसिध्द करण्यास सांगितले आणि मग सोपानदेव चौधरींनी हा अस्सल ग्रामीण कवितेचा खजिना महाराष्ट्राच्या रसिकांसमोर आणला.

बहिणाबाई चौधरी ह्या लोककवयित्री आहेत. त्यांच्या कवितेतून अस्सल ग्रामीण जीवनाचे चित्रण येते. शेती आणि शेती संस्कृतीमध्ये त्यांची कविता रममाण होते. बहिणाबाईंच्या काव्याचे वैशिष्ट्या कथन करताना वासुदेव मुलाटे म्हणतात, "आपल्या शेतकरी जीवनातील अनुभवांशी इमान राखणारी, जिवंत अनुभवांचे आकार होऊन रसरशीतपणाने समोर आलेली अस्सल ग्रामीण स्त्रीमनाची अभिव्यक्ती म्हणजे बहिणाबाईंची कविता होय". बहिणाबाईंच्या काव्यात नांगरणी पासून उपननी पर्यंतच्या विविध शेतकामाचे वर्णन येते. ग्रामीण जीवनात शेती, शेतीची साधने, शेतीशी संबंधित विविध कामे, झाडे, वेली, नदी-नाले, गुरे-ढोरे, पाऊस याच बरोबर सासर, माहेर, सण-समारंभ, उत्सव, संत, महंत, देव, श्रध्दा-अंधश्रध्दा अशा विविध गोष्टींना अतोनात महत्त्व आहे. बहिणाबाई ग्रामीण संस्कृतीच्या या प्रत्येक घटकांवर प्रकाश टाकतात.

शेती संस्कृतीचे चित्रण करताना बहिणाबाई पहिल्या पावसाचे चित्रण करतात. ग्रामीण जीवनात पावसाच्या आगमनास अत्यंत महत्त्व आहे. शेतकऱ्यांचे जीवनच पावसावर अवलंबून असते. त्यामुळे शेतकरी पावसासाठी आसुसलेला असतो. पावसाचे जेव्हा आगमन होते, तेव्हा शेतकऱ्यांच्या जीवनात कशा प्रकारे परिवर्तन घडते हे 'आला पाऊस' या कवितेत बहिणाबाई चित्रित करतात, बहिणाबाई म्हणतात,

“ आला पहयला पाऊस
शिपडली भुई सारी
धरत्रीचा परमय

माझं मन गेलं भरी
आला पाऊस पाऊस
आता सरीवर सरी
शेत शिवारं भिजले
नदी नाले गेरे भरी ”

पहिल्या पावसाचं धुमधडाक्यात आगमन होतं. पावसाच्या आगमनाने शेतकऱ्याच मन सुखावतं. शेत शेवार भिजून जातं, नदी नाले एक होतात, घरे गळू लागतात. पावसात मन मुराद भिजणारी पोरं अचानक विजेचा कडकडाट झाल्याने घरात पळत जाऊन लपून बसतात, सर्वत्र आनंदाच वातावरण निर्माण होतं. वापस्यानंतर शेतकरी पेरणीची तयारी सुरू करतो. मोठ्या आनंदाने काळ्या आईची ओटी भरतो. पेरलेले 'बी' रूजून त्याचे कोंब मातीतून वर येऊ लागतात. मातीतून वर येणाऱ्या या कोंबाचे चित्रण 'देव अजब गारोडी' या कवितेत करताना बहिणाबाई म्हणतात,

“ धरत्रीच्या कुशीमधी
बीयवियानं निजली
वन्हे पसरली माटी
जशी शाल पांघरली
बीय तरारे भुईत
सर्वे कोंब आले वन्हे
गहयरलं शेत जसं
आंगावरती शहारे ”

बहिणाबाईंना शेतातल्या पिकांत देवाच दर्शन घडते. बहिणाबाई कापनी, रगडणी यांचे चित्रण अत्यंत मनोवेधक पध्दतीने करात. खळ्यात बैलाची पात सुरू होते, बैल मेढ्याभोवती गरागरा फिरू लागतात. तेंव्हा बहिणाबाई त्या बैलाना गोंजारताना 'रगडणी' या कवितेत म्हणतात,

“ पाय उचल रे बैला
कर बापा आता घाई
चालू दे रे रगडनं
तुझ्या पायाची पुन्याई ? ”

रगडणीनंतर उपननी करताना बहिणाबाईंना वाऱ्याची चाहूल लागत नाही. तेंव्हा हा वारा आज कुठ गेला म्हणून चिंतित झालेल्या बहिणाबाई वाऱ्याला म्हणतात,

“ नही अझून चाहूल
नको पाडू रे घोरात
आज निघाली कोनाची
वाऱ्यावरती वरात ?
ये रे वाऱ्या घोंगावत
ये रे खयाकडे आधी
आज कुठे रे शिरला
वासराच्या कानामधी ! ”

जोराचा वारा सुटतो आणि एकदाची उपननी होते. शेतातलं पिकं एकदाच घरात येतं, शेतकऱ्याचा जीव भांड्यात पडतो, वर्षभर केलेल्या कष्टाचं फळ त्याला मिळतं.

पिकं येऊन घरात पडलं की हा शेतकरी जत्रा, यात्रा, उत्सव यात हरवून जातो. ग्रामीण माणसाच्या मनात संत, महंत, देव-देवता यांच्या विषयी आजही अतोनात श्रद्धा आहे. बहिणाबाईंच्या काव्यात या श्रद्धेचे चित्रण 'गोसाई', 'जयराम बुवाचा मान', 'आप्पा महाराज', 'माझी मुक्ताई', 'आली पंढरीची दिंडी', 'विठ्ठल मंदिर' अशा कवितांतून येते. क्षणभर देवाच्या दारात उभं राहिलं की सर्व दुःख विसली जातात. मनाला शांती, समाधान मिळते, याची जाणीव बहिणाबाईंना आहे, त्यामुळेच त्या म्हणतात,

“ आता झाली परदक्षीना
भूर्ईल वंदन
‘हेचि दान देगा देवा’
आवरलं भजन
आता फिरली आरती
भजन गेलं सरी
‘बहयना’ देवाचीया दारी
उभी क्षणभरी ”

बहिणाबाई चौधरी ग्रामीण संस्कृतीचे चित्रण करताना ग्रामीण व्यक्तिरेखाचेही तितकेच सुबक चित्रण करतात. बहिणाबाईंनी चित्रित केलेल्या ग्रामीण व्यक्तीचित्रांच्या बद्दल आपले विचार मांडताना डॉ. सौ. हेमलता गायकवाड म्हणतात, “ ‘पर्सुराम बेलदारा’, ‘गोसाई’, ‘जयराम बुवाचा मान’, ‘रायरंग’, ‘खोकली माय’ या ग्रामीण व्यक्तींची प्रत्ययकारी व्यक्तिचित्रे रंगविणाऱ्या आहेत. ग्रामीण माणसाच्या भोवतीचे वास्तव व त्यात घडलेली त्याची एक विशिष्ट मनोरचना प्रत्ययकारीपणे व्यक्त होते. ही सर्व व्यक्तिचित्रे अत्यंत जिवंत व मातीतून उगवलेली वाटतात ”. बहिणाबाईंच्या काव्यातील व्यक्तिरेखा या अत्यंत जिवंत आहेत यात शंकाच नाही. त्यांनी शब्दरूपाने साकारलेली प्रत्येक व्यक्ती रसिकांच्या नजरेसमोर चित्ररूपाने उभी राहते. ‘गोसाई’ या कवितेत बहिणाबाई भोळ्या शंकराचा भक्त असणाऱ्या गोसाव्याचे चित्रण करताना म्हणतात,

“ तटे बसला गोसाई
धुनी, पेटयी शेतात
करे बं बं भोलानाथ
धरे चिमटा हातात
मोठा गोसाई यवगी
त्याच्यापाशी रे इलम
राहे रानात एकटा
बसे ओढत चिलम ! ”

निरक्षर बहिणाबाईंची निरीक्षण शक्ती, व्यक्तीचित्रणाचे कौशल्य थक्क करणारे आहे.

बहिणाबाईंच्या काव्यातून ग्रामीण संस्कृती, ग्रामीण स्त्री-जीवनाचेही चित्रण अत्यंत उत्कटपणे येते. बहिणाबाईंनी आपल्या काव्यातून केलेल्या स्त्री चित्रणावर प्रकाश टाकताना प्रकाश देशपांडे केजकर म्हणतात, “त्यांनी आपल्या कवितेत एका ग्रामीण कष्टकरी स्त्रीचे भावविश्व चितारलेले आहे आणि तिच्या सुख-दुःखाचे अनेक पदर उलगडून दाखवले आहेत. अनेक संकटांना सामोरे जाणाऱ्या, प्रतिकूल परिस्थितीतही हार न मानणाऱ्या आणि समंजसपणे वाट्याला आले ते सोसणाऱ्या झुंझार स्त्रीची ही कहाणी आहे. ‘आता माझा माले जीव’ या कवितेत रडणे विसरून हसणारी समजूतदार स्त्री आहे. ‘जरी फुटल्या बांगड्या मनगटी करतूत’ असे ती सांगते. ‘सासुरवाशीन’ या कवितेत ‘तू गोठ्यामधलं ढोर’ असे त्या सांगतात आणि ‘घे सोशीसन घे घालू नको वो वाद’ असा समंजसपणाचा सल्ला तिला देतात. असे दुःख असले तरी या ग्रामीण स्त्रीचे जीवन सांस्कृतिकदृष्ट्या समृद्ध आहे”. ‘माहेरची वाट’, ‘सासुरवाशीन’, ‘योगी आणि सासुरवाशीन’ या सारख्या काव्यातून बहिणाबाई सासर आणि माहेरबद्दलचे विचार मांडतात. आपलं माहेर आणि माहेरची माणसं याबद्दल प्रत्येक स्त्रीला नेहमीच कौतूक असतं. स्त्रीया माहेर बद्दल बोलताना अधिक भावनिक होतात. बहिणाबाईंच्या काव्यातही माहेर बद्दलची भावनिकता व्यक्त होते. जळगावपासून अवघ्या दोन मैलांवर असणारे आसोदे हे गाव बहिणाबाईंचे माहेर. या माहेरच गोड कौतूक ते न थकता करतात. ‘माहेरची वाट’ या कवितेत आपल्या माहेरची संपन्नता शब्दबद्ध करताना त्या म्हणतात,

“ माझ्या माहेराच्या वाटे
गायी म्हशीचं खिल्लार
गावामधी बरकत
दह्या दुधाची रे ढेर !”

बहिणाबाईंनी केलेल्या माहेरच्या संपन्नतेचे चित्रण पाहता हे चित्रण लोकगीता सारखे वाटते.

आपल्या माहेरचं सतत कौतूक असणाऱ्या आणि सतत माहेरचा गोडवा गाणाऱ्या सासुरवाशीन स्त्रीच्या बद्दल एका योग्याच्या मनात राग निर्माण होतो. शेतात खुरपणीच काम करत माहेरची गाणी गाणाऱ्या सासुरवाशीनीच्या गाण्यानं त्या योग्याची तपश्चर्या भंग होऊ लागते. त्यामुळे तो योगी त्या सासुरवाशीनीवर रागावतो आणि तो त्या सासुरवाशीनीला विचारतो की, माझं माहेर माझं माहेर अशा प्रकारचं गाणं सतत तुझ्या ओठावर असतं तेंव्हा तू माहेरून सासरी कशासाठी

आली. तेव्हा त्या सासुरवाशीणीनं दिलेल जे उत्तर आहे ते अंतःमुख करणारे आहे, ती म्हणते,

“ अरे लागले डोहाये
सांगे शेतातली माटी
गाते माहेराचं गानं
लेक येईन रे पोटी !
देरे देरे योग्या ध्यान
ऐक काय मी सांगते
लेकीच्या माहेरासाठी
माय सासरी नांदते ”

सासरी किती ही त्रास असला तरी आपल्या लेकीला माहेर मिळावं म्हणून आई सासरी नांदते. त्यामुळे लेकीच्या माहेरासाठी माय सासरी नांदते हा बहिणाबाईचा विचार शंभर टक्के रास्त आहे.

बहिणाबाईच्या कवितेतून ग्रामीण जीवनाचे संपूर्ण चित्रण उभे राहते. ग्रामीण व्यक्ती, तेथील निसर्ग, शेती, शेती संस्कृतिशी निगडित वर्षभरातील विविध अनुभव, सण, उत्सव, रितीभाती अशा विविध गोष्टींचे चित्रण बहिणाबाई उत्कटतेने करतात. बहिणाबाईच्या काव्य आविष्कारावर प्रकाश टाकताना प्रभा गणोरकर म्हणतात, “खेड्यातील शेतकऱ्यांचे जीवन, निसर्ग घटिते, खेड्यांच्या श्रद्धा, आकांक्षा, मिथके, लोकपरंपरा आणि कृषिकर्मे बहिणाबाईच्या कवितांमध्ये आहेत. खेड्यातले व्यवहार, गाव गाड्यातील उत्तरंडी, स्त्री जिवन, कौटुंबिक स्थिती, खेड्यातील समाज रचना, खेड्यातील धार्मिक – सांस्कृतिक आचार व्यवहार यांचे कल्पनात्मक आणि वास्तव आविष्कार बहिणाबाईंनी केले आहे”. प्रभा गणोरकर यांचे हे मत रास्त आहे, ग्रामीण बोलीत लिहिलेली आणि लोकजीवनाचा गाभा होऊन आलेली बहिणाबाईची कविता लक्षणीय स्वरूपाची आहे.

एकंदरीत बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेचा सारासार विचार करता बहिणाबाई या अस्सल ग्रामीण जीवनाचा कलात्मक आविष्कार करणाऱ्या श्रेष्ठ कवयित्री आहेत.

संदर्भ ग्रंथ :

- १ चौधरी बहिणाबाई : बहिणाईची गाणी, प्रनाम प्रकाशन, मुंबई, नववी आवृत्ती, २००४.
२ मुलाटे वासुदेव : ग्रामीण साहित्य : चिंतन आणि चर्चा, स्वरूप प्रकाशन, औरंगाबाद, प्रथम आवृत्ती, डिसेंबर २००५.
३ गायकवाड हेमलता : आधुनिक मराठी ग्रामीण कविता एक अभ्यास, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर प्रथमावृत्ती, एप्रिल १९९७.
४ केजकर देशपांडे प्रकाश : आधुनिक मराठी कविता : एक विश्लेषण, स्वरूप प्रकाशन, औरंगाबाद, प्रथम आवृत्ती, मार्च २०१२.
५ संपा. जाधव रा. ग. व इतर : मराठी वाङ्मयाचा इतिहास, खंड सातवा, भाग दुसरा, महाराष्ट्र साहित्य परिषद, पुणे, पहिली आवृत्ती, जानेवारी २०१०.

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- ★ International Scientific Journal Consortium
- ★ OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.org